

Geheimzinnigheid

Historici onderzoeken wat verdwenen is. Het verleden is voorbij, niet meer zichtbaar, verborgen. En toch kan het worden bestudeerd, omdat er resten en sporen zijn achtergebleven. Na hardnekkig opzoekingswerk en nauwkeurige interpretatie van gebouwen, kunstwerken, gebruiksvoorwerpen, documenten, getuigenissen en herinneringen kunnen we een beeld krijgen van gebeurtenissen en ideeën van vroeger. We kunnen weten en verstaan wat er is gebeurd, wat mensen in het verleden hebben gedaan en gedacht. Dit onderzoek is – we weten het allen – niet eenvoudig. Veel bronnen zijn verloren gegaan of er zijn simpelweg geen bronnen die precies dié informatie bevatten die we zoeken. Of ze gaan uit van veronderstellingen en vanzelfsprekendheden die niet meer de onze zijn en zijn daarom moeilijk te begrijpen. De historische resten zijn altijd onvolledig en vaak ondoordringelijk. Het is een illusie te denken dat het verleden geen geheimen meer zal hebben. Maar de kennis groeit: elke dag worden nieuwe ontdekkingen gedaan. In de archieven liggen nog eindeloos veel documenten ongebruikt te wachten op het moment dat ze enkele van die geheimen zullen prijsgeven.

Het verleden kent geheimen, ook omdat mensen in het verleden zelf geheimen hadden en doelbewust informatie achterhielden. Die geheimen werden vastgelegd op een manier die enkel voor ingewijden begrijpelijk was. Zoals ook nu nog – en misschien vroeger méér dan nu – hadden groepen en individuen in het verleden redenen om hun activiteiten en opvattingen voor de buitenwereld geheim te houden: omdat die illegaal waren en hun opvattingen niet spoorden met die van (de meeste van) hun tijdgenoten en zij daarom vervolging of maatschappelijke afwijzing te vrezen hadden, omdat hun bedoelingen en plannen gedwarsboemd konden worden, of omdat discretie nodig was om niet alleen zichzelf maar ook anderen te beschermen. Geheimhouding kon daarbij essentieel zijn en bepalend voor de identiteit van mensen. Er zijn groepen en groepjes actief geweest, waarvan het bestaan zelf en de handel en wandel, de bedoelingen en agenda, voor de autoriteiten en tegenstanders verborgen moesten blijven. Ze hadden er baat bij zo weinig mogelijk sporen na te laten en documenten na gebruik te vernietigen – en zo meteen ook het nageslacht en het historisch onderzoek te ontriefen. In andere gevallen werden documenten voor de tijdgenoten verborgen gehouden maar werden zij later ontdekt en konden dan bestudeerd worden.

Geheimzinnigheid is echter niet alleen een zaak van mensen die dingen deden die (in hun eigen tijd) het daglicht schuwden. Iedereen doet, in zowat alle omstandigheden, aan informatiebeheer, en dus ook aan informatiebeperking. Iedereen bepaalt welke informatie zij of hij met wie (niet) deelt en wanneer zij of hij simpelweg liegt. Communicatie impliceert spreken én zwijgen, bepaalde dingen zeggen en andere niet. De poging om mensen uit het verleden te begrijpen gaat over de grens tussen waarheid en geheim, tussen wat wordt gezegd en wat niet.

In de bijdragen van dit nummer worden verschillende vormen en functies van geheimhouding en geheimzinnigheid, in diverse periodes en sociale omstandigheden, belicht. Er duiken mensen op die in het diepste geheim bekennen wat ze fout hebben gedaan, koningen die hun identiteit verbergen, mensen die zich in beslotenheid verenigen of anonieme dreigbrieven sturen. Johan Verberckmoes bestudeerde verhalen over vorsten die zich in het geheim en incognito onder hun onderdanen begaven. In de zestiende en zeventiende eeuw circuleerden deze verhalen als grappen. Vaak ging er bij deze escapades iets mis: er werd iets gezegd of gedaan dat bij de ontmoeting met een vorst hoogst ongepast was en dat, als de identiteit van de onbekende aan het licht kwam, zorgde voor verrassing en gêne. Dat deze verhalen zo talrijk werden verteld en opgetekend, bewijst, aldus Verberckmoes, dat zij een actuele betekenis hadden: mensen beseften dat vorsten iets te verbergen hadden. De verhalen maken duidelijk dat de verhouding tussen de vorst en zijn onderdanen geen vaststaand en stabiel gegeven was, maar steeds in vraag werd gesteld en ruimte voor onderhandeling bood.

Emilie Pieters richt haar aandacht op de 'brandbrieven' in de achttiende eeuw. Dat waren dreigbrieven, waarin de bestemming werd gesommeerd een som geld te betalen, wilde hij voorkomen dat zijn huis in brand werd gestoken. Het spreekt vanzelf dat het voor de afzender van levensbelang was dat zijn identiteit onbekend bleef (op ontdekking stond een van de zwaarste straffen: levende verbranding). Pieters' analyse, gebaseerd niet alleen op de bewaarde brandbrieven zelf maar ook op procesdossiers van betrapte daders, richt zich op de vorm en de inhoud van de brieven, de slachtoffers, de daders en hun motieven. Dit leidt tot de conclusie dat het vooral ging om een aanklacht tegen de sociaal-economische situatie.

De biecht is een ritueel dat per definitie geheimhouding veronderstelt: wat gezegd wordt blijft tussen biechteling en biechtvader, die zich aan het 'biechtgeheim' te houden heeft. In zijn bijdrage over de biecht in de latere achttiende en vroege negentiende eeuw toont Elwin Hofman hoe zij werd ingezet als een middel van disciplinerende en sociale controle. Er werden richtlijnen en strategieën ontwikkeld om de gelovige ertoe aan te zetten volop zijn zonden te bekennen. Het biechtgeheim schiep voor de gelovigen de ruimte om open te zijn. Tegelijk verleende het macht aan de priester en versterkte het zijn autoriteit.

De waas van geheimzinnigheid die rond de biecht hing, zo laat Hofman zien, voedde ook de speculaties en wilde verhalen.

Jeffrey Tyssens onderzocht het geheime karakter van de vrijmetselaarslogen in de negentiende eeuw. Eigenlijk waren dat, zo maakt hij duidelijk, quasi-geheime genootschappen, omdat zij hun bestaan niet ontkenden, maar wel hun activiteiten hielden in beslotenheid. Dat deden zij uit zelfbescherming, maar ook om in alle vrijheid, zonder kerkelijke of andere druk van buitenaf, te kunnen debatteren. Tyssens richt zijn aandacht op het grensgebied tussen binnen en buiten: gelegenheden waarbij vrijmetselaars, gewild of ongewild, in de openbaarheid traden of door loslippigheid van leden of indiscreties van personeel zaken uit de interne keuken naar buiten brachten.

Geheimhouding betekende macht en precies daarom werd zij ook betwist. Geheimen zijn slechts geheimen als zij als zodanig worden erkend en als wordt geprobeerd te achterhalen wat zij verbergen. En historici kunnen er maar over schrijven als de verborgen waarheden, al is het maar gedeeltelijk, worden onthuld.

Namens de redactieraad

Tom Verschaffel

Geheimhouding
betekende macht
en precies daarom
werd zij ook betwist